

نقش همبستگی در قوام ژئوکالچر شیعه: مطالعه موردی راهپیمایی اربعین

* رضا رحمتی^۱، حسن رحیمی^۲، سیده کوثر جعفری منش^۳

۱. استادیار گروه روابط بین الملل، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران
۲. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران
۳. دانش آموخته کارشناسی ارشد روابط بین الملل، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۹ شهریور ۱۴۰۱
تاریخ پذیرش: ۷ مهر ۱۴۰۲
تاریخ انتشار: ۲۵ آذر ۱۴۰۲

چکیده

در این مقاله به دنبال تحلیل مراسم پیاده‌روی اربعین از منظر همبستگی اجتماعی در بستر ژئوکالچر شیعه هستیم. تحلیل‌ها درباره همبستگی اجتماعی بیشتر از دیدگاه کارکردگرایانه و ابزارگرایانه است در صورتی که درونی‌کردن همبستگی نیاز به درونی‌کردن هنجارها و ارزش‌های مشترک دارد و یکی از عناصری که توانایی این امر را دارد، عنصر مذهب و هویت مذهبی است. این مؤلفه در پدیده پیاده‌روی اربعین برای رسیدن به همگرایی و نظم‌بخشی نقش کانونی داشته است. از این رو با تمرکز بر چرایی و چگونگی تأثیرگذاری راه‌پیمایی اربعین بر ژئوکالچر شیعه، ضرورت توجه به مقوله همبستگی و نظم تمدنی را در ابعاد منطقه‌ای بررسی می‌کنیم. در این مقاله به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که همبستگی اجتماعی ایجاد شده در اربعین، چگونه بر تشکیل ژئوکالچر شیعه مؤثر است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که همبستگی ایجاد شده در جامعه اربعینی، به دلیل اینکه در سطحی فراملی با مؤلفه‌های فراگیری همبستگی، رفاه اجتماعی، رفاه اقتصادی، رفاه امنیتی، مذهب و مبتنی بر بینش تمدنی در قالب ملی‌زدایی نمایان شده است، از عوامل مؤثر در قوام ژئوکالچر شیعه است. در روش‌شناسی، شاخص‌های پژوهش، جامعه و نمونه آماری را با استفاده از روش‌های کمی مطالعه می‌کنیم. این مقاله به لحاظ هدف، کاربردی و به لحاظ روش، توصیفی تحلیلی و به لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها از نوع پیمایشی میدانی است. براساس یافته‌های پژوهش، افزایش همبستگی اجتماعی در بخش فرهنگی نیروهای اجتماعی در آینده محتمل به نظر می‌رسد که این وحدت اگر با نظم منطقه‌ای و تقویت عوامل تمدنی همراه شود، سبب دوام جغرافیای فرهنگی گروه‌های اجتماعی خواهد بود.

کلیدواژه‌ها:

راه‌پیمایی اربعین،
ژئوکالچر، نظم منطقه‌ای،
همبستگی اجتماعی.

* نویسنده مسئول:

دکتر رضا رحمتی

نشانی:

استادیار گروه روابط بین‌الملل، دانشکده
علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه
بوعلی سینا، همدان، ایران
پست الکترونیکی:
r.rahmati@basu.ac.ir

استناد به این مقاله:

رحمتی، رضا، رحیمی، حسن، جعفری منش، سیده کوثر. (۱۴۰۲). نقش همبستگی در قوام ژئوکالچر شیعه: مطالعه موردی راه‌پیمایی اربعین. مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۳۵(۳)، ۹۶-۷۳.

۱. مقدمه

رشد و تعالی هر جامعه‌ای در پرتو همبستگی اجتماعی و مشارکت عمومی افراد آن جامعه میسر می‌شود. جامعه‌شناسان نیز ایجاد همبستگی اجتماعی و مشارکت عمومی جامعه را ناشی از عواملی چون احساسات مشترک و تعادل و هماهنگی میان باورها و ارزش‌ها می‌دانند (Baghi-Nasrabadi, 2005: 165). این عوامل در هر سطحی (از محلی تا بین‌المللی) از اجتماع پدید آید، موجب همگرایی و وفاق میان اعضای آن و ایجاد نظم اجتماعی می‌شود. بر همین اساس در هر زمان و مکانی چشم‌اندازهای مختلف فرهنگی مبتنی بر نظم در جهان پدید می‌آید. یکی از اجتماعاتی که در آن همبستگی و وحدت میان کنشگران نمود بیرونی پیدا کرده است، مراسم پیاده‌روی اربعین است. با وجود حضور هویت‌های مختلف در کنار هم، کنشگری شرکت‌کنندگان در راه‌پیمایی اربعین، براساس اشتراک مساعی و هم‌نیروزی است که این موضوع، پایه اصلی به‌وجود آمدن فضای همبستگی در جامعه اربعینی شده است. از آنجا که جغرافیای فرهنگی شیعه مبتنی بر همگرایی شیعی است، پرسش اصلی این است که برچه اساسی این همبستگی اجتماعی ایجاد شده در اربعین، مؤثر در تشکیل ژئوکالچر شیعه شده است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح است که همبستگی ایجاد شده در جامعه اربعینی، به دلیل اینکه در سطحی فراملی با مؤلفه‌های فراگیری همبستگی، رفاه اجتماعی، رفاه اقتصادی، رفاه امنیتی، مذهب و مبتنی بر بینش تمدنی در قالب ملی‌زدایی نمایان شده است، یکی از عوامل مؤثر در قوام ژئوکالچر شیعه است.

در روش‌شناسی، جامعه آماری و شاخص‌های پژوهش را با استفاده از روش‌های کمی مطالعه می‌کنیم. این مقاله به‌لحاظ هدف، کاربردی و به‌لحاظ روش، توصیفی تحلیلی و به‌لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها از نوع پیمایشی میدانی است. برای بررسی فرضیه، پس از بررسی مفهوم همبستگی اجتماعی، این مفهوم را برای خارج شدن از حالت انتزاعی، در گویه همبستگی فراملی و در شش مؤلفه جداگانه بررسی می‌کنیم سپس در قسمت یافته‌ها، در هر بخش برای رسیدن به اثبات فرضیه مقاله، پرسش‌هایی که از نمونه آماری یعنی شرکت‌کنندگان در راه‌پیمایی اربعین مطرح شده به همراه تحلیل‌های آماری و با استفاده از SPSS بررسی قرار می‌کنیم.

۲. پیشینه پژوهش

درباره مسئله ژئوکالچر شیعه و راه‌پیمایی اربعین پژوهش‌های متعددی انجام شده است که به اختصار به شماری از آن‌ها اشاره می‌کنیم. زاهد غفاری هشجین و محمد آقایی در مقاله «پیاده‌روی اربعین به مثابه یک جنبش اجتماعی» وجوه سیاسی اجتماعی پیاده‌روی اربعین در بستر

جامعه‌شناسی و حوزه جنبش‌های اجتماعی بررسی کرده‌اند و نتیجه حاصل از پژوهش بر این نکته استوار است که پدیدهٔ اربعین در چارچوب نظریهٔ چارلز تیلی، جزو جنبش‌های اجتماعی محسوب می‌شود که از ویژگی‌های ارزشمندی، وحدت، تعداد و تعهد برخوردار است (Gha-faiHashjin, Aghaei, 2018: 20). سید محمود سامانی در مقالهٔ «کارکردهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اربعین حسینی»، کارکردهای سیاسی را اقتدار، امنیت، مبارزه‌طلبی، تقویت مناسبات سیاسی و کارکردهای اجتماعی را انسجام اجتماعی، تقویت ارتباطات و لغو تمایزات قومی و ملی برشمرده است. در زمینهٔ کارکردهای فرهنگی نیز به جهت‌دهی فرهنگی، ظرفیت‌های گردشگری دینی و ترویج آموزه‌های مذهبی اشاره کرده است (Samani, 2018: 39-54).

علی احمدی در مقالهٔ «دلالت‌های راهبردی ارتباطات میان‌فرهنگی برای همگرایی اسلامی با تأکید بر راهپیمایی اربعین» با هدف همگرایی شیعیان، به وجه ارتباطات میان‌فرهنگی در اربعین توجه کرده و راهبردها و سازوکارهایی برای تقویت همگرایی و تسهیل ارتباطات میان فرهنگی زائران اربعین بیان کرده است (Ahmadi, 2018: 18). از آنجا که ارتباطات میان‌فرهنگی جزئی از اجزای ژئوکالچر محسوب می‌شود، مباحث این اثر جامعیت لازم را برای موضوعات فرهنگی اربعین ندارد. با توجه به این مقالات و دیگر پژوهش‌های انجام‌شده، نوآوری مقاله حاضر این است که موضوع پیاده‌روی اربعین را از منظر همبستگی اجتماعی در بستر ژئوکالچر شیعه بررسی می‌کند که تاکنون به این شکل انجام نشده است.

۳. چهارچوب مفهومی و نظری

همبستگی در تعریفی کلی، هماهنگی میان اجزای تشکیل‌دهندهٔ کل نظام یک جامعه است (Khoshhal, FarahiAsli, 2015) با توجه به این تعریف می‌توان مفهوم همبستگی اجتماعی را مطرح کرد. همبستگی اجتماعی^۱ از مفاهیم اصلی در مطالعات اجتماعی است. همبستگی اجتماعی در لغت به معنای وحدت، وفاق و وفاداری است که ناشی از علائق، احساسات، همدلی و کنش‌های مشترک است. این واژه با مفاهیمی همچون یکپارچگی اجتماعی^۲، وحدت^۳، وفاق اجتماعی^۴، نظم اجتماعی^۵، از یک خانواده هستند (BaghiNasrabadi, 2005):

1. social solidarity
2. social Integration
3. unity
4. social harmony
5. order social

166-167). همبستگی بر حسب شدت کنش متقابل اجتماعی تعریف می‌شود (Bodaghi, Ahad-109: 2013, iAzghandi). به تعبیری همبستگی، احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند و شامل پیوندهای انسانی و برادری بین انسان‌ها به‌طور کلی و حتی وابستگی متقابل حیات و منافع آن‌ها باشد. به زبان جامعه‌شناختی همبستگی پدیده‌ای را می‌رساند که بر پایه آن در سطح یک گروه یا یک جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته‌اند و به‌طور متقابل نیازمند یکدیگر هستند (BaghiNasrabadi, 2005: 167). پس هدف از همبستگی اجتماعی، احساس تعلق خاطر یا تعهد مشترک افراد و گروه‌های هویتی کوچک‌تر به آن «ما»ی بزرگی است که به افراد هویت جمعی می‌دهد و به این وسیله هم در بعد ذهنی و هم در بعد عینی و در سطوح گروه‌ها و نهادها برقرار می‌شود.

در میان جامعه‌شناسان، امیل دورکیم بیشتر به مفهوم همبستگی پرداخته است. وی هنجارها و ارزش‌های مشترک را در قالب نمادین برای رسیدن به همبستگی لازم می‌داند. از نظر او همبستگی اجتماعی امر ثابتی نیست که از بیرون تحمیل شده باشد، بلکه فرایندی است که به‌طور نمادین با کنش بین‌الذهانی با واسطه حاصل می‌شود (Soeinchwood, Rezaei, 2001: 276). برای توضیح این فرایند مفهوم فرهنگ را باید در آرای دورکیم جست‌وجو کرد. فرهنگ در نظر دورکیم نه فقط به‌مثابه ساختار بیرونی، بلکه به‌عنوان فرایندی نسبتاً مستقل عقاید و کردارهای انسانی است. وی به مطالعه نقش نمودگارهای جمعی در زندگی اجتماعی پرداخته و اشکال مناسکی و نمادین را با همبستگی اجتماعی پیوند داده است. او فرهنگ را به‌عنوان نظامی نمادین یعنی جهانی از معانی مشترک می‌داند که عملاً به افراد به‌وسیله ارزش‌ها و ایده‌ها انگیزه می‌دهد. به این ترتیب، فرهنگ به‌مثابه الگویی از معانی تعریف می‌شود که در اشکال نمادین تجسم یافته است. اشکالی که هم در درون و هم در بیرون افراد وجود دارند. به‌وسیله همین ساختارهای جمعی است که افراد در تجربیات، مفاهیم و عقاید سهیم شده و به شیوه‌های مؤثر باهم ارتباط برقرار می‌کنند. از این‌روست که دورکیم همبستگی اجتماعی را فرایندی نمادین می‌داند که با کنش بین‌الذهانی حاصل می‌شود. او معتقد است کارکرد اشکال نمادین در فرهنگ عامی جامعه، حفظ همبستگی اجتماعی است و به این ترتیب، نقش امر مقدس به‌مثابه حوزه‌ای جدا از جهان فایده‌نگر بیان ارزش‌های عام و بنابراین الزام‌آور است. افراد ارزش‌ها را به‌عنوان الزام‌های اخلاق درونی کرده و نه فقط برای منافع فردی خود بلکه به‌طور عام در جهت منافع همه اعضای جامعه عمل می‌کنند (Soeinchwood, Rezaei, 2001: 276-277).

دورکیم با وجود تمایز قائل شدن میان همبستگی در دوران قدیم و دوران جدید، شرط لازم برای همبستگی اجتماعی را یک قبول اخلاقی عام می‌داند. او همبستگی در دوران سنتی گذشته را مبتنی بر همانندی افراد با یکدیگر و جذب شخصیت فردی در شخصیت جمعی یا به تعبیری «وجدان جمعی» و همبستگی در دوران مدرن (که بر فردگرایی بنا شده) را ناشی از تقسیم کار اجتماعی می‌داند، تقسیم کاری که دارای خودانگیختگی باشد، یعنی افراد به زور به انجام وظایف معینی مجبور نشوند و هیچ‌گونه مانعی سد راه آن‌ها برای رسیدن به جایگاه اجتماعی شان نشود. دورکیم در جامعه نو نیز الگویی اخلاقی در نظر می‌گیرد و میان فردگرایی نفع‌انگاران و فردگرایی اخلاقی تمایز قائل می‌شود. مورد نخست به این معنی است که فرد منزوی با وارد شدن در مناسبات مبادله‌ای با دیگران جامعه را می‌آفریند، در مقابل فردگرایی به‌عنوان مجموعه‌ای از آرمان‌های اخلاقی، مخالف نفع فردی براساس پرستش خود است. نوع اخیر در فردگرایی خود را نمی‌ستاید، بلکه کاملاً در جهت ارزش‌های اخلاقی دوران مدرن است (Baratalipoor, 2002: 247-250). با این حال در نظر دورکیم در جوامع پیشرفته که نامتجانس‌تر است، با وجود تخصصی شدن کارها که موجب پیچیدگی روابط می‌شود، نهادی مانند دین قادر به ایفای نقش‌های پیچیده و گوناگون مورد انتظار جامعه نیست؛ به همین دلیل، دولت‌ها موظف به ایجاد زمینه‌های ارزشی و هنجاری مشترک، برای رسیدن به وفاق اجتماعی و احساس تعلق به هویت جمعی هستند (Khoshhal, FarahiAsli, 2015).

در حالی که نهادهای دینی با سازوکارهای متنوع، قادر به تقویت عناصر هنجاری هستند و دین حقیقی‌ترین امری است که می‌تواند ارزش‌های مشترک را در بطن جامعه نهادینه کند و آن را به همبستگی اجتماعی برساند (Heidari, 2011: 95). رویکرد دورکیم درباره فرهنگ و همبستگی اجتماعی آنجا که فرهنگ را نظامی نمادینی می‌داند که به افراد از راه ارزش‌ها، انگیزه می‌دهد مورد قبول واقع می‌شود، اما نهاد تأثیرگذار در این مورد فقط دولت‌ها نیستند. همان‌طور که ندلیو که برای هنجارهای فرهنگی جامعه اهمیت بسیاری قائل است، آن را محدود به دولت‌ها نمی‌بیند و افزون بر اینکه به نظم و انسجام منطقه‌ای و بین‌المللی توجه می‌کند، در راستای موضوعات همبستگی و هنجاری، در نظریه روح‌محور خود، جهانش را مبتنی بر کسب افتخار ترسیم می‌کند. در این جهان روح‌بنیان، افراد چه به صورت انفرادی و چه به صورت جمعی در پی کسب عزت نفس هستند و عزت نفس انگیزه‌ای جهان‌شمول متمایز از شهوت است. کنشگران در این جهان روح‌بنیان رفتاری متفاوت از کنشگران در یک جهان شهوت‌محور دارند.

بدین ترتیب، نظریه ندلیبو مبتنی بر تبیین‌های فرهنگی است که منزلت و احترام عناصر اصلی آن به‌شمار می‌روند.

نقطه مشترک نظریه‌های دورکیم و ندلیبو در نقش هنجارهای اخلاقی در روابط بین اعضای یک جامعه است که ندلیبو جهان‌ش را مبتنی بر آن ترسیم کرده و دورکیم آن را شرط همبستگی اجتماعی بیان کرده است. همبستگی اجتماعی‌ای که حفظ آن به‌وسیله اشکال نمادین در فرهنگ عامی جامعه امکان‌پذیر می‌شود. به این صورت، تولید و حفظ همبستگی اجتماعی بسته به امور هنجاری و اخلاقی خواهد بود.

۴. الگوی تحلیل

از آنجا که همبستگی مورد نظر در پژوهش حاضر همبستگی با ابعاد فراملیتی، منطقه‌ای و جهانی است، سطح تحلیل با تمرکز بر همبستگی فراملی به مؤلفه‌های زمینه‌ساز آن بسط داده خواهد شد:

۴-۱. همبستگی فراملی

در بخش پیش بیان شد که هدف از همبستگی اجتماعی، تعهد مشترک افراد و گروه‌های هویتی کوچک‌تر به آن («ما»)ی بزرگی است که به افراد هویت جمعی می‌دهد و این‌گونه هم در بعد ذهنی و هم در بعد عینی و در سطوح گروه‌ها و نهادها برقرار می‌شود. یکی از بزرگ‌ترین سطوح همبستگی، همبستگی فراملی است که در آن افراد و گروه‌ها با ملیت‌ها و تابعیت‌های متفاوت، حول محوری واحد احساس تعلق خاطر و تعهد مشترک پیدا می‌کنند. یکی از علل زمینه‌ساز همبستگی از نظر دورکیم، گردهمایی‌های بزرگ است. از نظر وی در فضاها گسترده، شور حاصل از گردهمایی‌های بزرگ احساس همبستگی تولید می‌کند. مراسم جمعی، گذشته را باز می‌نمایی می‌کند و آن را در ذهن تثبیت می‌کند و به‌منظور اتصال حال به گذشته یا فرد با گروه عقاید خاصی را بیدار می‌کند (Soeinchwood, Rezaei, 2001: 277). در ابعاد فراملی نیز گردهمایی‌های بزرگ می‌تواند سبب همبستگی میان افراد و گروه‌های مختلف هویتی شود. برای نمونه، گردهمایی بزرگ حج در شهر مکه و گردهمایی مارش میرا در ساراویو در کشور بوسنی و هرزگوین مصداقی از مراسمی هستند که توان تولید احساس همبستگی در جمع زیادی از انسان‌هایی با ملیت‌های متفاوت را داشته‌اند. پیاده‌روی اربعین نیز در دهه‌های اخیر یکی از بزرگ‌ترین گردهمایی‌هایی است که احساس تعلق خاطر و تعهد مشترک را در جمعیتی به بزرگی (بیست میلیون نفر) (Tasnim, 2019) ایجاد کرده است. این‌گونه گردهمایی‌ها از نظر دورکیم،

نظم اجتماعی را با برانگیختن حس تداوم اجتماعی و احساس همبستگی به هنگام ادغام فرد در جمع فراهم می‌کنند. همبستگی فراملی با زمینه‌ها و عوامل متنوعی امکان وقوع پیدا می‌کند. این مؤلفه‌ها زمینه‌ساز همبستگی فراملی هستند:

الف) انگیزه فراگیری همبستگی: به عقیده جامعه‌شناسان برای جذب حداکثری مردم در مشارکت‌های اجتماعی، مردم باید در همه مراحل طراحی، برنامه‌ریزی و اجرای تصمیمات اجتماعی دخالت داشته باشند و برای رسیدن به این اصل باید به نقش نهادهای اجتماعی در ایجاد همبستگی توجه شود (Nezafati, 2005: 99). یکی از نهادهای اجتماعی در نظر دورکیم، دین و مذهب است که مفاهیم آن کلی و جمعی هستند و مناسک و شعائر آن نیز ویژگی گروهی دارند (Hemmati, 1998: 13). بنابر این توضیحات، همبستگی اسلامی و به‌طور خاص همبستگی شیعی با پدیده‌های جمعی و جلب مشارکت مردمی میسر می‌شود و امکان گسترش می‌یابد.

ب) رفاه اجتماعی: رفاه اجتماعی به معنی خوب‌بودن، خوب‌شدن و در معنی وسیع‌تر، حالتی از مناسب‌بودن است. رفاه اجتماعی به‌عنوان مجموعه‌ای از قوانین، برنامه‌ها و سیاست‌ها، در قالب مؤسسات رفاهی و نهادهای اجتماعی به‌منظور پاسخ‌گویی به نیازهای مادی و معنوی و تأمین سعادت انسان ارائه می‌شود تا ریشه رشد و تعالی او فراهم شود (Proceedings of the Sociology and Development Seminar, 1994: 100). دو جنبه مهم رفاه اجتماعی عینی و ذهنی است. رفاه عینی توانایی در کسب تسهیلات و امکانات زندگی است و رفاه ذهنی نیز به احساسات، ادراک‌ها شناخت‌ها و تجارب همان افرادی مربوط می‌شود که موضوع رفاه قرار گرفته‌اند (AdollahiBorojeni and others, 2020: 62-63). نکته با اهمیت این است که مجری برنامه‌ها و تدابیر رفاهی اجتماعی تنها دولت‌ها نیستند، بلکه نهادهای اجتماعی نیز با حمایت دولت‌ها نقش مهمی در تأمین رفاه اجتماعی دارند (Rabani and others, 2007: 75). در فرضی G پژوهش حاضر نیز تأمین رفاه اجتماعی هم در زمینه رفاه عینی و هم در زمینه رفاه ذهنی یکی از مؤلفه‌های همبستگی فراملی در پدیده اجتماعی اربعین، به‌عنوان نهادی اجتماعی است.

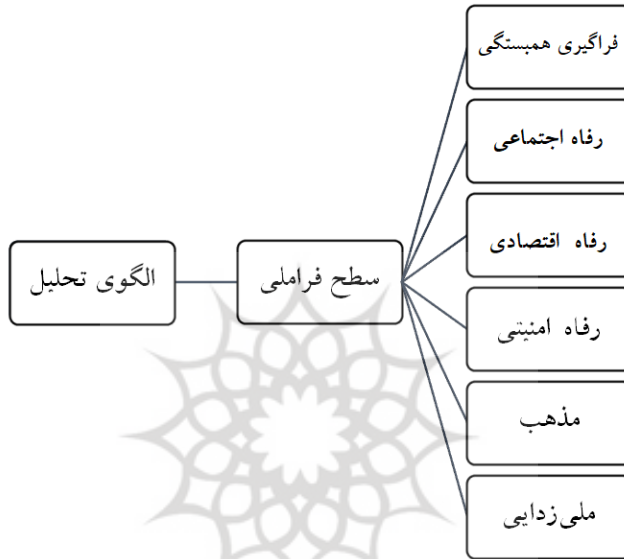
پ) رفاه اقتصادی: رفاه اقتصادی، جنبه عینی رفاه اجتماعی است که در اندیشه نظریه‌پردازان دوران مدرن پیشین رواج داشته است و از آن به‌عنوان معنای کامل رفاه استفاده کرده‌اند (Rabani and others, 2007: 76). در پژوهش حاضر عامل رفاه اقتصادی، در مقوله مالکیت اشتراکی از نوع ایشار دنبال می‌شود. زیرا در پدیده اجتماعی اربعین از این نوع مالکیت اشتراکی برای تأمین رفاه اقتصادی زائران توسط مردم مشاهده شده است. در پدیده اجتماعی اربعین به‌نظر می‌رسد رفاه

عینی به معنای توانایی در کسب تسهیلات و امکانات زیستی با رفاه ذهنی پیوند خورده است. (ت) رفاه امنیتی: امنیت اجتماعی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین تمهیدات برای حفظ حیات گروه‌های اجتماعی در مقابل قدرت برتر که نماینده آن دولت است و همچنین ایجاد زمینه‌ای برای برخورداری گروه‌های مختلف اجتماعی از فرصت‌ها و امکانات به‌منظور دستیابی به اهداف کارکردی خویش معنا می‌شود (Navidnia, 2006: 53). وجود امنیت امروزه به‌عنوان عامل مهم و اثرگذار بر رفاه اجتماع (GholipoorSoleimani, Goli, 2018: 267) و به‌تبع آن رسیدن به همبستگی است. از آنجا که یکی از ویژگی‌های مهم پدیده اجتماعی اربعین، برگزارشدن آن در شرایط امنیت کامل است، به‌نظر می‌رسد این مؤلفه بر ایجاد همبستگی در آن اثر مهمی داشته است.

(ث) مذهب: امیل دورکیم شرط لازم برای همبستگی اجتماعی را یک قبول اخلاقی عام می‌داند. از نظر وی در جوامع پیشرفته با وجود تخصصی شدن کارها که موجب پیچیدگی روابط می‌شود، نهادی مانند دین توانایی داشتن نقش‌های پیچیده و گوناگون مورد انتظار جامعه را ندارد، به همین دلیل، دولت‌ها موظف به ایجاد زمینه‌های ارزشی و هنجاری مشترک، برای رسیدن به وفاق اجتماعی و احساس تعلق به هویت جمعی هستند (Khosshal, FarahiAs- li, 2015). درحالی که نهادهای دینی با سازوکارهای متنوع، توانایی تقویت عناصر هنجاری را دارند و دین حقیقی‌ترین امری است که می‌تواند ارزش‌های مشترک را در بطن جامعه نهادینه کند و آن را به همبستگی اجتماعی برساند (Heidari, 2011: 95). مذهب شیعه که شاخه مهم منشعب‌شده از دین اسلام است، در پدیده اجتماعی اربعین مهم‌ترین عامل هویتی در ایجاد همبستگی فراملی بوده است.

(ه) ملی‌زدایی: همبستگی فراملی مستلزم اولویت‌بخشی هویتی واحد، مانند هویت مذهبی بر هویت‌های ملی و قومی و دیگر هویت‌های خرد است. به‌عبارتی لازمه همبستگی فراملی، کم‌رنگ‌شدن اهمیت مرزهای ملی در اذهان مردم است. پذیرش هویتی غیر از هویت ملی به‌عنوان هویت نخست نیز، به تقویت جهانی‌اندیشی مرتبط است. پیاده‌روی اربعین بینش جهانی‌اندیشی را در میان کنشگران تقویت کرده است. در راه‌پیمایی اربعین ۱۳۹۸ بیش از ۲۰ میلیون زائر از ۶۰ کشور جهان، شرکت کرده‌اند (Tasnim News Agency: 1398). خبرگزاری این رقم در مقایسه با فستیوال هندی کومبه میلای و مراسم حج رقیمی چشمگیر است. زائری که خود را در کنار زائرانی از مذاهب، ادیان، نژادها، قومیت‌ها و سرزمین‌های دیگر می‌یابد، عملاً خود را در

مقیاسی بزرگ‌تر از سطح ملی یا درون‌مذهبی می‌بیند (Moeinipoor, 2019: 286-287). ابعاد و ویژگی‌های همبستگی را در نمودار ۱ می‌بینیم که شاخص‌ها و آزمون نمونه‌های پژوهش براساس الگوی تحلیل هستند.

نمودار ۱. شاخص‌های طبقه‌بندی و آزمون نمونه‌های پژوهش براساس الگوی تحلیل همبستگی

Source: Authors

۵. روش پژوهش

پژوهش حاضر به‌لحاظ هدف، کاربردی و به‌لحاظ رویکرد، توصیفی-تحلیلی و به‌لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها، از نوع پیمایش میدانی است. در این پژوهش تلاش می‌کنیم پیوند بین مباحث نظری با کاربرد عملی مباحث مربوط به هویت‌گرایی و دو سطح تحلیل مذهب و عقیده‌گرایی را بیان کنیم. جامعه آماری پژوهش کل جمعیت راه‌پیمایان اربعین از کشورهای مختلف را در بر می‌گیرد که در این پژوهش طبق اطلاعات موجود از آخرین آمارهای منتشرشده در سال ۱۳۹۸، تقریباً (براساس آمار غیررسمی)، ۲۱ میلیون نفر از ۵ تا ۲۰ ماه صفر (۴ تا ۱۹ اکتبر ۲۰۱۹) شرکت کردند که ۱۷ میلیون نفر آن‌ها شهروندان عراقی از داخل و خارج این کشور یعنی حدود

۴۰ درصد ساکنان عراق یا حدود ۷۵ درصد جمعیت شیعیان این کشور بودند و به این ترتیب، بزرگ‌ترین و گسترده‌ترین تجمع بشری در تاریخ جهان و حال حاضر رقم خورد. در این مراسم، حدود ۵۰۰ هزار عراقی مقیم کشورهای خارج از حدود ۵۰ کشور شرکت کرده بودند. حدود ۴ میلیون غیرعراقی از بیش از ۷۰ ملیت در پیاده‌روی اربعین شرکت کردند که بیش از ۳ میلیون نفر از آن‌ها ایرانی، ۵۰۰ هزار نفر پاکستانی و ۵۰۰ هزار نفر از دیگر کشورهای جهان به‌ویژه هند، جمهوری آذربایجان، ترکیه، افغانستان، لبنان، کویت، بحرین، عربستان و دیگر کشورها بودند (Tasnim News Agency: 1398).

از آنجا که به دلیل گستردگی این جامعه آماری مراجعه به تک‌تک آن‌ها ممکن نبود، یک گروه نمونه آماری از آن مورد مطالعه قرار گرفت. پرسش‌نامه فقط میان شرکت‌کنندگان در راه‌پیمایی اربعین در مسیر نجف تا کربلا و مسیرهای منتهی به آن در دو کشور ایران و عراق در اربعین سال ۱۳۹۸ توزیع شده است و حجم نمونه با استفاده از جدول مورگان، مشخص شده است. با توجه به تعداد شرکت‌کنندگان در طول مسیر راه‌پیمایی دوره زمانی ۱۵ روز منتهی به اربعین حسینی که جمعیتی بالغ بر ۲۰ میلیون نفر را شامل می‌شود، تعداد نمونه برای پرسش‌نامه حاضران در مراسم، ۳۸۴ نفر محاسبه شد. از آنجا که جامعه هدف، از ملیت‌های گوناگون بودند، پرسش‌نامه به سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی تنظیم شد.

روش نمونه‌گیری در پژوهش حاضر برای پرسش‌نامه کمی طراحی شده شامل سؤالات بسته روش نمونه‌گیری هدفمند بوده است. برای اطمینان از روایی پرسش‌نامه در طرح سؤالات به‌وسیله پرسش‌نامه معکوس از استادان خبره مورد توجه قرار گرفت و سؤالات پرسش‌نامه در قالب دو شاخص اصلی که متغیرهای هویت‌گرایانه محسوب می‌شوند، طراحی شد و نظرات اصلاحی و فرجامی در پرسش‌نامه منظور شد. به این ترتیب، پرسش‌نامه دارای روایی دانسته شده است. برای سنجش پایایی پرسش‌نامه نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. ضریب آلفای کرونباخ در مورد پرسش‌نامه محاسبه و مقدار آن ۰،۷۰۹، به‌دست آمد که این مقدار بیش از ۰،۷ بوده است، بنابراین این پرسش‌نامه از پایایی قابل قبولی برخوردار است.

۶. تحلیل یافته‌ها

پدیده راه‌پیمایی اربعین، یکی از پدیده‌های اجتماعی است که زمینه‌های همبستگی فراملی در آن به‌وجود آمده و در دهه‌های اخیر این زمینه‌ها در آن رو به افزایش گذاشته است. به همین

دلیل، این پدیده را می‌توان با تحلیل‌های ژنوکالچر با محوریت وضوع همبستگی اجتماعی بررسی کرد. همبستگی در اربعین به‌عنوان یک متغیر مستقل بر هر مؤلفه وابسته‌ای که در آن وجود داشته باشد اثرگذار است و این تأثیر در سطح فراملی قابل تحلیل است. در سطح فراملی، روابط مسالمت‌آمیز گروه‌های مختلف هویتی اعم از قومی، ملی، سیاسی، مذهبی و دینی، کوشش همگانی مردمی در رفع نیازهای معیشتی زائران، کمک به برقراری امنیت مسیرها، ارائه خدمات مختلف رفاهی، تقویت حس تعلق‌گرایی شیعی و کم‌رنگ شدن مرزهای ملی باعث برجسته‌سازی هویتی در پدیده اربعین شده است.

۷. همبستگی و نقش مؤلفه‌های فراملی

همان‌طور که بیان شد همبستگی به‌وجودآمده در پیاده‌روی اربعین در سطح فراملی و با شش مؤلفه قابل تحلیل است که نتایج و تحلیل‌های آماری آن در ادامه می‌آید.

۷-۱. فراگیری همبستگی فراملی در تمام امت

در سال‌های اخیر مراسم اربعین حسینی به گردهمایی جمعیت کثیری از شیعیان تبدیل شده است. در سال ۱۳۹۸، حدود ۲۵ میلیون نفر در این مراسم شرکت کردند که ۱۷ میلیون نفر آن‌ها شهروندان عراقی از داخل و خارج این کشور و نیز ۵۰۰ هزار عراقی مقیم کشورهای خارج از حدود ۵۰ کشور بودند. تجمع این تعداد جمعیت از یک ملیت ساکن در یک کشور و مقیم خارج از کشور در تاریخ بی‌نظیر بوده است (Tasnim News Agency: 1398). از آنجا که «ساختار جمعیتی کشور عراق، قبیله‌ای روستایی است و به‌دلیل وجود دو شکاف عمده قومیتی، بین عرب و کرد و مذهبی، بین سنی و شیعه که باعث به‌وجودآمدن سه گروه قبیله‌ای اعراب سنی، اعراب شیعه و اکراد شیعی شده است، هنوز نتوانسته به ساختار دولت‌ملت مبتنی بر یک قومیت دست یابد» (Poor-ramezan, 2020)، برپایی چنین تجمع بزرگی حاکی از تأثیرگذاری نیرویی فرای نیروی تعلقات به هویت‌های قومی و مذهبی است. نیرویی که هویت‌های مختلف حول آن به اجماع می‌رسد و پدیده جنبش پیاده‌روی اربعین را رقم می‌زند. این نیرو و کشش، وجود محوری امام حسین (ع) است که تبدیل به امر مقدس در اذهان شیعیان شده و به‌عنوان یک قبول اخلاقی فراگیر سبب همبستگی اجتماعی میان مردم کشور عراق در این ایام می‌شود.

علاوه بر مردم کشور عراق، حدود ۴ میلیون غیرعراقی از بیش از ۷۰ ملیت در پیاده‌روی

اربعین شرکت کردند که بیش از ۳ میلیون نفر از آن‌ها ایرانی، نیم میلیون نفر پاکستانی و نیم میلیون نفر از دیگر کشورهای جهان به‌ویژه هند، جمهوری آذربایجان، ترکیه، افغانستان، لبنان، کویت، بحرین، عربستان و دیگر کشورها بودند. حضور این تعداد از پیروان تشیع و همچنین دوست‌داران آن، نشان‌دهنده توانایی هویتی مذهبی شیعه در قوام‌بخشیدن به یک همبستگی فراملی است که در تاریخ نظیر نداشته است. از آنجا که تشیع مذهبی فراگیر با داعیه جهانی است و پیروان آن در سراسر دنیا پراکنده‌اند، امکان رشد و ارتقا برای این ظرفیت بزرگ انسانی قابل تصور است. ازاینرو، نظر جاهه آماری پژوهش درباره امکان سرایت الگوی همگرایی اربعین در تمام گروه‌های هویت‌گرای شیعه با دوگانه افزایش همبستگی و ثابت ماندن وضع موجود مورد پرسش قرار گرفته است. داده‌های حاصل از پیمایش نشان می‌دهد که ۹۴٫۳ درصد از نمونه آماری معتقد به افزایش همبستگی و ۴٫۲ درصد از نمونه آماری معتقد به ثابت ماندن وضع موجود و عدم هم‌افزایی هستند.

بررسی تطبیقی آمار زائران حاضر در اربعین در سال‌های پس از سقوط صدام حسین تا سال ۱۳۹۸، افزایش قابل توجهی را نشان می‌دهد. طبق جدول ۱ که خبرگزاری العالم منتشر کرده است، هرساله نسبت قابل توجهی به آمار جمعیت حاضر در مراسم افزوده شده است.

جدول ۱: تعداد زائران حاضر در اربعین

سال	تعداد زائران حاضر در اربعین
۱۳۹۶	۱۴۰۰۰۰۰۰
۱۳۹۷	۱۵۳۰۰۰۰۰
۱۳۹۸	۲۱۰۰۰۰۰۰

نسبت این افزایش جمعیت، در همه ملیت‌های شرکت‌کننده در مراسم نیز حفظ شده است. برای نمونه، زائران ایرانی در سال ۱۳۸۹، ۴۰ هزار نفر بوده‌اند و این جمعیت در سال ۱۳۹۸ به بیش از ۳ میلیون نفر رسیده است. جدول ۲ آمار ارائه‌شده توسط دو خبرگزاری دنیای اقتصاد (از سال ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۵) و مشرق نیوز (از سال ۱۳۹۶ تا ۱۳۹۸) است که نشان‌دهنده رشد قابل توجه زائران ایرانی اربعین حسینی است.

جدول ۲: تعداد زائران ایرانی حاضر در اربعین

سال	تعداد زائرین ایرانی حاضر در اربعین
۸۹	۴۰ هزار نفر
۹۰	۸۰ هزار نفر
۹۱	۴۸۰ هزار نفر
۹۲	۸۰۲ هزار نفر
۹۳	۱ میلیون و ۲۰۰ هزار نفر
۹۴	۱ میلیون ۷۰۰ هزار نفر
۹۵	۲ میلیون و ۲۰۰ هزار نفر
۹۶	۲ میلیون و ۳۲۰ هزار نفر
۹۷	۲ میلیون و ۵۰۰ هزار نفر
۹۸	بیش از ۳ میلیون نفر

افزایش جمعیت شرکت‌کنندگان اربعین، مستلزم همبستگی گروه‌های مختلف شیعی فارغ از ملیت و نژاد و قومیت و حتی جنسیت است. با توجه به این موضوع، پرسش دربارهٔ افزایش جمعیت این مراسم مطرح شده که ۹۴ درصد نظر به افزایش آن در آینده دارند و امکان تحقق آن در تمام گروه‌های هویت‌گرای شیعی را محتمل می‌دانند. از این رو به نظر می‌رسد شرکت‌کنندگان در گردهمایی اربعین حسینی، اعم از زن و مرد، آمادگی ذهنی برای فعالیت در جهت تبلیغ و گسترش مراسم را دارند.

۷-۲. همبستگی فراملی و رفاه اجتماعی

از آنجا که مراسم اربعین حسینی، جلوه‌ای از زیست اجتماعی را ارائه کرده که در آن منافع مادی کم‌رنگ شده و افراد در خدمت آرمان‌های اخلاقی درآمده‌اند، فرض بر این قرار گرفت که شرکت‌کنندگان در مراسم، علاوه بر توانایی تبلیغ آن، می‌توانند در جهت بازسازی هویتی، در قالب گروه‌های داوطلبانه، به رفع مشکلات اجتماعی و سیاسی در کشورهای مختلفی که

مسلمانان حضور دارند؛ پردازند. بنابراین در زمینه شاخص همبستگی، نظر جامعه آماری پژوهش درباره دخالت گروه‌های شیعی، در رفع بحران‌های سیاسی و اجتماعی در کشورهای مختلف مورد پرسش قرار گرفته است تا میزان همبستگی فراملی با محوریت رفاه اجتماعی در افکار زائران اربعین محک زده شود. نتایج آماری نشان می‌دهد که میزان موافقت ۴۷،۷ درصد از نمونه آماری، با دخالت گروه‌های مردمی شیعی در رفع بحران‌ها در کشورهای مختلف بسیار زیاد، ۳۲،۸ درصد زیاد، ۱۳،۳ درصد متوسط، ۱،۸ درصد کم و ۲،۹ درصد خیلی کم بوده است. آرای حاصله نشان از تأثیرگذاری فضای مسیر راه‌پیمایی اربعین بر دیدگاه زائران دارد. فضای روح‌محور و به دور از منافع مادی در این مسیر، جلوه‌ای از زیستی اجتماعی است که ندلیسو در قالب جهان روح‌بنیان به تصویر کشیده است.

خدمات رایگان توسط مردم عراق و داوطلبان از سایر کشورها در مسیر پیاده‌روی از این جهت که هیچ‌گونه نفع فردی به همراه ندارد و تنها انگیزه اخلاقی، آن‌ها را به فعالیت داوطلبانه در مراسم میل می‌کند، به مثابه تمرینی برای زندگی در جامعه روح‌محور محسوب می‌شود. این نوع فعالیت‌های مردمی سبب به وجود آمدن حس همبستگی در میان پیروان تشیع از ملیت‌های مختلف می‌شود که در صورت گسترش آن در تمام طول سال و در مکان‌های مختلف، به تقویت ژئوکالچر شیعه کمک فراوانی می‌کند. برای نمونه، در حادثه سیل سال ۱۳۹۷ در استان خوزستان ایران، گروه‌های شیعه عراقی از جمله حشدالشعبی به کمک سیل‌زدگان شتافتند و این کار آنان، سبب تقویت دوستی بین ملت ایران و عراق شد. طبق نتیجه نظرسنجی نیز بیش از ۸۰ درصد پاسخ‌دهندگان، اعتقاد دارند فعالیت گروه‌های شیعی در کشورهای مختلف، موجب همبستگی فراملی خواهد شد که رفاه اجتماعی شهروندان را نیز به دنبال خواهد داشت.

۳-۷. همبستگی فراملی و رفاه اقتصادی

یکی دیگر از ویژگی‌های راه‌پیمایی اربعین، تبدیل شدن آن به عرصه تمرینی برای نوعی از مالکیت اشتراکی از نوع ایشار است. در این مراسم آیینی الگویی به وجود آمده است که می‌توان از آن به عنوان الگویی از همبستگی و تعاون اقتصادی نام برد. از این جهت در یک پرسش، دیدگاه نمونه آماری پژوهش درباره وجه مشارکت اقتصادی در راه‌پیمایی اربعین و تأثیرگذاری آن بر احتمال رفاه اقتصادی سنجیده شد. نتایج آماری نشان می‌دهد که ۴۳ درصد اثرگذاری پدیده راه‌پیمایی اربعین بر احتمال رفاه مردم از طریق الگوی مشارکت اقتصادی از نوع تمرین ایشار را خیلی زیاد، ۳۲،۸ درصد زیاد، ۱۳،۸ درصد متوسط، ۴،۷ درصد کم و ۴،۹ درصد خیلی

کم دانسته‌اند.

موکب‌داران و تمامی خادمان که بیشترشان مردمان بومی عراق هستند، در طول مسیر راه‌پیمایی به‌نوعی ایشار می‌کنند. آن‌ها که اکثراً جزو مردم طبقه متوسط و ضعیف جامعه هستند، با اموالشان به زائران خدمت‌رسانی می‌کنند. خبرنگاران و پژوهشگران موارد مختلفی از ایشار خادمان را به دنیا مخابره کرده‌اند. شیعیان بومی عراق، در طول سال از درآمدشان، مقدار قابل توجهی پس‌انداز می‌کنند تا بتوانند در مراسم اربعین از شرکت‌کنندگان در مراسم اربعین پذیرایی کنند.

در طول مسیر انواع خادمان از کودکانی که با متاع ناچیز مانند کاسه آب، سینی خرما، دستمال کاغذی ایستاده‌اند و از زائران پذیرایی می‌کنند تا زنان و مردانی وجود دارند که با پس‌انداز سالیانه‌شان، غذاهای مختلف پخته‌اند و در اختیار زائران قرار می‌دهند. حتی آن‌هایی که اندوخته‌ای ندارند، با خدماتی مانند ماساژ پای زائران و ایستادن در کنارشان به‌منظور سایه‌بانی برای استراحتشان از زوار پذیرایی می‌کنند. این‌ها نمونه‌هایی از حس نوع‌دوستی و همبستگی است که شرکت‌کنندگان مراسم اربعین نسبت به همدیگر دارند و باعث می‌شود، به دور از منافع مادی و در خدمت منافع اخلاقی، در کنار هم قرار گیرند.

در سال ۱۳۹۸، مجموع کل مبالغ مالی که مردم برای مراسم اربعین هزینه کرده‌اند و با انگیزه‌های کاملاً شخصی صورت گرفته است، حدود ۵۰۰ میلیون دلار بوده و حجم کمک‌های خیریه از ۲۵۰ دینار عراقی (۲۰ سنت آمریکا) تا ۶۵۰ میلیون دینار عراقی (۵۰۰ هزار دلار آمریکا) می‌رسید. این حجم از هزینه برای انجام امور عام‌المنفعه کاملاً مردمی در جهان نظیر نداشته است. ارائه این مدل در زندگی روزمره شیعیان به تقویت تمدن شیعی و به تبع آن رفاه اقتصادی شیعیان کمک فراوانی خواهد کرد. بیش از ۷۵ درصد پاسخ‌دهندگان به پرسش مطرح‌شده نیز چنین نظری داشته‌اند. از این‌رو می‌توان گفت افکار عمومی شیعیان حاضر در راه‌پیمایی اربعین، پذیرای چنین مدلی برای همبستگی بیشتر با محوریت رفاه اقتصادی است.

۴-۷. همبستگی فراملی و رفاه امنیتی

منطقه غرب آسیا و خاورمیانه از دیرباز کانون بحران‌های متعددی بوده است به‌طوری که در سطح منطقه، عوامل قومی و به‌ویژه مذهبی در بسیاری از موارد باعث اختلاف و وقوع بحران و حتی جنگ شده است. به‌طور کلی بحران‌های امنیتی منطقه ساختاری کشمکش‌زا دارد (Ha- Jimineh, meraji, 2020: 55). با وجود این یکی از ویژگی‌های مهم مراسم اربعین حسینی،

برگزارشدن آن در امنیت است. در زمان حکومت صدام، زیارت اربعین ممنوع شد و پس از سقوط صدام نیز، کشور عراق از سال ۲۰۰۳ (۱۳۸۱) در اشغال نیروهای آمریکایی بوده است. این کشور از سال ۲۰۱۴ نیز با نیروهای تروریستی داعش درگیر جنگ بوده است. به طور معمول در شرایط جنگ و ناامنی، گردشگردی توریستی کم رونق یا بی رونق می شود، زیرا توریست ها هیچ گاه مقصد سفر را کشوری که درگیر جنگ باشد انتخاب نمی کنند. اما سفر مذهبی مسلمانان یا همان زیارت با گردشگری متفاوت است. به ویژه سفر به کربلا که در طول تاریخ با وجود ممنوعیت ها و مشکلات بسیار، همواره زائران از شهرهای مختلف عراق و دیگر مناطق جهان راهی آنجا می شدند. از زمان سقوط صدام به بعد جنگ و ناامنی در عراق ادامه داشته است و خطر انفجارهای تروریستی در مسیر جان زائرین را تهدید کرده است، اما هر ساله راهپیمایی اربعین با جمعیت بیشتری برگزار شده است. به طوری که جمعیت شرکت کنندگان در سال ۱۳۹۸ به بیش از ۲۱ میلیون نفر رسیده است. طبق آمار چندساله اخیر به نظر می رسد که راهپیمایی اربعین بر امنیت جهان شیعه اثرگذار است؛ از این رو در پرسشی به زمینه شاخص همبستگی به وجه امنیت راهپیمایی اربعین پرداخته شده و دیدگاه جامعه آماری پژوهش در این باره، مورد پرسش قرار گرفته است. داده های حاصل از پیمایش نشان می دهد که ۶۴،۸ درصد از پاسخ دهندگان، تأثیر گردهمایی اربعین حسینی را بر امنیت شیعیان خیلی زیاد، ۲۲،۷ درصد زیاد، ۷،۸ درصد متوسط، ۲،۶ درصد کم و ۰،۸ درصد خیلی کم دانسته اند. این نتیجه، فرضیه را مبنی بر اینکه حضور میلیونی زائران از کشورهای مختلف، بدون توجه به خطر و تهدیدات امنیتی، بر امنیت جهان شیعه تأثیرگذار خواهد بود، به میزان قابل قبولی تأیید می کند.

در دو دهه اخیر، شرکت کنندگان در مراسم پیاده روی اربعین حسینی از بیش از ۵۰۰ شهر و ناحیه و روستای عراقی در جنوب و شمال و شرق و غرب عراق، پیاده روی را به سمت شهر کربلا که حرم امام حسین (ع) در آنجا قرار دارد، آغاز کرده اند. مجموع طول راه هایی که مسیر پیاده روی اربعین را به خود اختصاص داده نیز، بیش از ۲ هزار کیلومتر است. تأمین امنیت این مسیرهای طولانی که بیشتر آن نیز در بیابان های بین شهرها قرار دارد، کار دشواری است.

علاوه بر توجه به نقش پلیس و نیروهای امنیتی عراق در تأمین امنیت مراسم اربعین، نکته ای که در اینجا اهمیت دارد این است که مراسم اربعین حسینی، یک گردهمایی خودجوش و مردمی است و مردم مناطق شهری و روستایی عراق طول مسیر را با برپایی موکب ها و استراحتگاه های فراوان به نقاط امنی تبدیل می کنند؛ به طوری که بیابان های خلوت بین شهری به شلوغ ترین

مسیرها تبدیل می‌شود. شیعیان عراق حتی خانه‌های‌شان را در طول ۱۵ روز زمان پیاده‌روی اربعین، در اختیار زائران کربلا قرار می‌دهند. از طرفی گروه‌های مردمی از سایر کشورها مانند ایران، کویت موبک‌هایی در طول مسیر دایر می‌کنند و به زائران خدمت‌رسانی می‌کنند و از این راه در تأمین امنیت مسیر نیز نقش دارند. این مدل، مدلی نو از همبستگی در جهان حاضر است که شیعیان به وجود آورده‌اند. گسترش این الگو در زمان‌ها و مکان‌های مختلف، می‌تواند مسبب افزایش امنیت در حوزه جغرافیایی شیعی بشود، جغرافیایی که همواره با استعمار و جنگ و اشغال درگیر بوده و یکی از ارکان تأمین امنیت آن، در کنار ارکان نظامی و امنیتی، اتحاد و همبستگی مردم است.

۷-۵. همبستگی فراملی و مذهب

یکی از مؤلفه‌های فرضیه اصلی برای همبستگی، عامل مذهب است. با وجود اینکه اسلام دومین دین بزرگ جهان از نظر تعداد پیروان است و در دنیای اسلام با وجود برخورداری از منابع قدرت جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و... مشکلات زیادی در ابعاد مختلف از جمله تسلط فضای تنش، اختلافات و واگرایی‌ها وجود دارد (Hafeznia, Mirzaeitabar, 2020: 116)، اما یکی از نکات با اهمیت در گردهمایی بزرگ اربعین، حضور هزاران مسلمان اهل سنت و همچنین پیروان ادیان دیگر مانند مسیحیان، صابئین و ایزدی‌ها است (Tasnim News Agen- cy, 2019). ملاقات شیعیان حاضر در راه‌پیمایی اربعین با پیروان ادیان و مذاهب دیگر، موجب طرح پرسشی در زمینه رابطه هویت‌گرایی و زندگی مسالمت‌آمیز ادیان شد تا تأثیر راه‌پیمایی اربعین بر دیگر مذاهب و ادیان در دیدگاه نمونه آماری پژوهش‌سنجیده شود. داده‌های حاصل از پیمایش نشان می‌دهد که ۴۱،۴ درصد از نمونه آماری بر این باورند که پدیده راه‌پیمایی اربعین، به مقدار خیلی زیاد امکان تحقق پذیرش حوزه تمدنی شیعی از طرف سایر مذاهب و ادیان، جامعه‌پذیری دینی و زندگی مسالمت‌آمیز ادیان و مذاهب الهی را دارد؛ ۳۰،۷ درصد نیز این میزان را زیاد، ۲۰،۸ درصد متوسط، ۴،۹ درصد کم و ۱ درصد خیلی کم می‌دانند.

حضور اهل سنت هرچند با جمعیت کم در پیاده‌روی اربعین، این مراسم را به نمادی فرامذهبی تبدیل می‌کند. مانند مراسم حج که فرق مختلف اسلامی در آن حول کلمه توحید گردهم می‌آیند، در این مراسم نیز که جمعیت آن بیشتر از مراسم حج است، حضور فرق دیگر اسلامی از جمله اهل سنت سبب پیوند و همبستگی بیشتر مسلمانان می‌شود. نقطه کانونی که فرق مختلف اسلامی را در این مراسم گردهم می‌آورد، حب و دوستی نسبت به امام حسین (ع)

است. با وجود اختلافات میان شیعه و سنی و کم‌رنگ‌شدن همبستگی این دو مذهب بزرگ اسلامی، وجود تجمع مردمی مانند حج و پیاده‌روی اربعین، می‌تواند به وحدت مسلمانان کمک شایانی کند. آیین حج که فلسفه حقیقی آن وحدت مسلمین است، با دخالت دولت‌ها و سیاست‌های تفرقه‌افکنانه آنان به مراسم عبادی صرف بدون اهداف اجتماعی خاص تبدیل می‌شود. اما پیاده‌روی اربعین مراسمی خودجوش و مردمی است که فارغ از دخالت دولت‌ها برگزار می‌شود. در این گردهمایی بزرگ، اختلافات فرقه‌ای و طایفه‌ای دیده نمی‌شود و همه اقشار مردم در خدمت یکدیگر هستند. حضور اهل سنت در این مراسم، برخلاف مراسم حج، با همدلی و صمیمیت همراه است.

بابایی (Moeinipoor, 2017: 239) درباره انسجام عناصر و فرهنگ‌های مختلف در تمدن اسلامی نظریه حب را بیان می‌کند. از دیدگاه او، محبت و عشق نسبت به یک ابرمرد شهید شده که مسلمانان در تاریخ اسلام آن را با امام حسین (ع) به‌عنوان امام شهید تطبیق می‌کنند، متضمن چهار عنصر است که هر یک از این عناصر می‌تواند در جامعه اسلامی همبستگی ایجاد کند:

۱. رثا: رثا به معنی غم، اندوه و مصیبت نسبت به فردی است که در فجیع‌ترین وضعیت به شهادت می‌رسد. مباحث جامعه‌شناختی و روان‌شناختی گردهم‌آمدن در وضعیت رنج و درد را تأیید می‌کنند. بنابراین زمانی که افراد نسبت به یک فرد محبت پیدا می‌کنند این محبت برای آن‌ها رثا ایجاد می‌کند و آن‌ها در رثای او دورهم جمع می‌شوند.

۲. حماسه: گاه در مقوله حب نسبت به یک شهید بزرگ، حماسه اتفاق می‌افتد. حماسه حاصل رنجی است که به دلیل داشتن‌ها، نه نداشتن‌ها به وجود می‌آید. الهی دانان مسیحی برای این اتفاق، مادری را مثال می‌زنند که در حال فارغ شدن فرزند خویش است. درد و رنجی که مادر تحمل می‌کند، درد و رنجی ثمربخش و برای رسیدن به چیزی است نه به دلیل نداشتن چیزی. این نوع رنج‌ها حماسه و شور و معنا ایجاد می‌کنند. حال شیعیان آنجا که نسبت به شخصیتی مقدس که در فجیع‌ترین وضعیت به شهادت رسیده است، محبت می‌ورزند و این محبت نیز فقط مختص جامعه شیعی نیست و سنی‌مذهب‌ها و حتی غیرمسلمانان هم در آن مشارکت دارند، عملاً نوعی از حماسه ایجاد می‌کند که در همبستگی آنان نقش مهمی دارد.

۳. عقلانیت: محبت شیعیان و سنی‌مذهب‌ها نسبت به شخصیت معمولی از دست‌رفته نیست، بلکه نسبت به شخصیتی است که عقلانیت و حکمت و دانش داشته است. این امر باعث می‌شود هنگامی که از آن شهادت و شهید یاد می‌شود، عقلانیت جامعه اسلامی نیز

بیشتر و به روز شود و با به‌روزشدن عقلانیت شکاف‌های اجتماعی که برآمده از درگیری‌های دنیوی است، کمتر و انسجام اجتماعی بیشتر شود.

۴. ایمان: ایمان، اساس ایجاد مناسبات انسانی در یک جامعه اسلامی محسوب می‌شود. وقتی مسلمانان نسبت به امام شهید حب می‌ورزند و جامعه حبی ایجاد می‌شود، با عشق‌ورزی و ایجاد محبت، ایمان تعمیق می‌شود و با تعمیق ایمان دینی، شکاف‌های اجتماعی کمتر می‌شود.

در مراسم پیاده‌روی اربعین هم نوعی رثا و عزا و هم حماسه و عقلانیت و ازدیاد معنا و ایمان وجود دارد که جمع این عناصر سبب همبستگی اجتماعی و رفع اختلافات میان مسلمانان و امت اسلام می‌شود (Moeinipoor, 2017:239-241).

حضور پیروان ادیان دیگر در مراسم اربعین، سبب تبادل فرهنگی میان شیعیان با پیروان ادیان الهی در جهان می‌شود. مفاهیم عمیقی که در این گردهمایی میان پیروان ادیانی چون مسیحیت، صابئین، ایزدی با شیعیان تبادل شده است، حول محور شخصیت امام حسین (ع) بوده است. تقویت این مفاهیم مشترک، سبب تقویت حس همبستگی میان شیعیان و پیروان سایر ادیان می‌شود.

در این زمینه لودریک یوحنا در گفت‌وگو با خبرنگار ایرنا دربارهٔ مراسم اربعین می‌گوید: «در جهان امروز، جشنواره‌های مختلفی برگزار می‌شود که هدف بیشترشان ترویج فرهنگ خشونت است، ولی همایش میلیونی پیاده‌روی اربعین فرهنگ خشونت را خنثی و با نزدیک کردن ملت‌های مختلف، وحدت و دوستی آن‌ها را مضاعف می‌کند. همایش پیاده‌روی اربعین باعث می‌شود افراد مختلف همه‌جای جهان در کربلا گردهم بیایند و در فضایی آرام و صمیمی باهم دعا بخوانند و این یکپارچگی ملت‌های جهان از هردین و مذهب، خطری بزرگ برای استکبار جهانی و در رأس آن رژیم صهیونیستی است و هراس آن‌ها از اتحاد پیروان ادیان الهی به‌ویژه مسیحیان و مسلمانان عامل انعکاس‌ندادن این همایش میلیونی از سوی آن‌هاست، زیرا آن‌ها برای تضعیف آیین مسیحیت و دین اسلام تلاش می‌کنند» (Lodrick: 2019). وی دربارهٔ شخصیت امام حسین (ع) نیز می‌گوید: «امام حسین (ع) متعلق به تمام بشریت است و زیارت کربلا مختص گروه خاصی نیست آنجا از همه‌جای جهان از آفریقای گرفته تا هندوستانی و پیروان ادیان مختلف از جمله مسیحیان و مسلمانان، زائر امام حسین (ع) هستند» (Lodrick: 2019). از سخنان زائر مسیحی چنین برمی‌آید که پیام قیام امام حسین (ع) پیامی جهانی و برای

تمام انسان‌هاست. آن نقطه کانونی که این جمعیت انبوه را گرد هم می‌آورد همان امر مقدسی است که دورکیم آن را شرط همبستگی می‌داند. شیعیان می‌توانند از این ظرفیت بزرگ برای انتقال مفاهیم عمیق انسانی به جهانیان در بستر مراسم راه‌پیمایی اربعین بهره ببرند و به حدی از همبستگی با جهانیان برسند.

۶-۷. همبستگی فراملی و ملی‌زدایی

یکی دیگر از ویژگی‌های پدیده راه‌پیمایی اربعین این است که با برخورداری از ظرفیت‌های تمدنی، توانسته است بینش تمدنی مبتنی بر هویت شیعی را در بین شرکت‌کنندگان به وجود آورد و از این راه بازآفرینی تمدنی کرده است. این بازآفرینی تمدنی چون بر کم‌رنگ شدن هویت‌های ملی استوار بوده است، عاملی در جهت افزایش همبستگی بین گروه‌های شیعی شده است. افزایش همبستگی نیز از عوامل مؤثر در تشکیل جغرافیای فرهنگی شیعی است. از این جهت در یک پرسش، دیدگاه نمونه آماری پژوهش درباره تأثیر پدیده راه‌پیمایی اربعین در کم‌رنگ شدن مرزهای ملی، به واسطه افزایش همبستگی، برای هدف بازسازی تمدن شیعی ارزیابی شد. داده‌های حاصل از پیمایش نشان می‌دهد که ۶۷،۷ درصد این تأثیر را خیلی زیاد، ۲۲،۴ درصد زیاد، ۸،۶ درصد متوسط، ۱،۶ درصد کم و ۰،۵ درصد خیلی کم دانسته‌اند. نتیجه پیمایش نشان می‌دهد در راه‌پیمایی اربعین، کنار هم قرارگرفتن انبوهی از افرادی که هویت‌های مختلفی دارند، سبب ایجاد همبستگی و وحدتی شده است که به واسطه آن اهمیت مرزهای ملی کم‌رنگ شده است.

در پرسشی دیگر، نگرش زائران در خصوص از بین رفتن مرزها برای ایجاد همبستگی بین شیعیان که بازسازی حوزه تمدن نوین شیعی را به دنبال خواهد داشت ارزیابی شده است. نتایج آماری نشان می‌دهد که ۴۴،۳ درصد از نمونه آماری، خیلی زیاد، ۲۲،۷ درصد زیاد، ۱۲،۸ درصد متوسط، ۸،۱ درصد کم و ۱۱،۲ درصد خیلی کم حاضر به از بین رفتن مرزها برای ایجاد همبستگی بین شیعیان هستند. مقایسه نتیجه این سؤال با نتیجه سؤال قبل نشان می‌دهد که این جامعه آماری، تأثیر راه‌پیمایی اربعین را در ایجاد همبستگی مهم می‌دانند اما خود، درباره از بین رفتن مرزها برای تشکیل این همبستگی و بازآفرینی تمدنی تردید داشته و قاطعیت کمتری در این زمینه دارند. به صورت کلی می‌توان گفت اکثریت نمونه آماری پژوهش، بر ملی‌زدایی به عنوان روشی کارآمد در جهت همبستگی بیشتر شیعیان تأکید کرده‌اند. این تأکید نشان‌دهنده تأثیر مثبت راه‌پیمایی اربعین در ایجاد حس تعلق هویتی و وحدت شیعیان در فضای تمدنی جدیدی است.

۸. نتیجه

در این پژوهش همبستگی اجتماعی را که نتیجه تحکیم سطح علایق و اعتقاد افراد به سرنوشت مشترک است، به عنوان یکی از عوامل قوام ژئوکالچر شیعه بررسی کردیم. از آنجا که در فرضیه، دلیل تأثیر این عامل بر شکل‌گیری ژئوکالچر شیعه، برخورداری از مؤلفه‌های فراگیری همبستگی، رفاه اجتماعی، رفاه اقتصادی، رفاه امنیتی، مذهب و ملی‌زدایی در سطحی فراملی، فراجنسی و فرامذهبی بود، پرسش‌های مطرح‌شده از جامعه آماری بر این مبنا قرار گرفت.

تحلیل‌های آماری نشان می‌دهد که جامعه اربعینی، افزون بر تأکید بر افزایش سطح همبستگی درون‌مذهبی و امکان سرایت الگوی همگرایی اربعین در تمام گروه‌های هویتی شیعه در آینده، امکان برخورداری از زندگی مسالمت‌آمیز میان جامعه هویتی خود و دیگر مذاهب و ادیان را محتمل می‌دانند. آن‌ها همچنین بر تأثیرگذاری رفتارهای مبتنی بر اشتراک مساعی در پدیده راه‌پیمایی اربعین، بر رفاه اجتماعی شیعیان به واسطه دخالت گروه‌های شیعی در حل معضلات شیعیان در کشورهای مختلف تأکید کرده‌اند. در مورد تعاون با محوریت رفاه اقتصادی که با سرمشق قرارداد مالکیت اشتراکی از نوع ایشار در مراسم اربعین همراه است، جامعه آماری پژوهش، بر این باور است که همبستگی به وجود آمده در اربعین، تأثیر مثبتی بر رفاه مردم به وسیله الگوی مشارکت اقتصادی از نوع تمرین ایشار می‌گذارد. جامعه آماری همچنین به تأثیرگذاری همبستگی اربعینی بر امنیت جهان شیعه اذعان دارند. همچنین بر تأثیر مثبت راه‌پیمایی اربعین بر از بین رفتن مرزهای ملی و به وجود آمدن مرزهای هویتی به واسطه افزایش همبستگی درون‌مذهبی تأکید دارند و درصد قابل توجهی نیز کم‌رنگ شدن مرزهای ملی را راهی مؤثر برای ایجاد همبستگی بیشتر میان شیعیان می‌پندارند.

بنابر نظر سنجی‌های انجام‌شده از شرکت‌کنندگان در مراسم راه‌پیمایی که از زنان و مردانی از نژادهای مختلف و از قومیت‌ها و ملیت‌های مختلف هستند، احتمال افزایش تعداد شرکت‌کنندگان اعم از شیعه یا دیگر مذاهب و ادیان در سال‌های آینده وجود دارد. همچنین احتمال اینکه همبستگی فراملی به وجود آمده در اربعین، نتایجی مانند افزایش امنیت و افزایش رفاه مردم در زمینه اجتماعی و اقتصادی را در قالب تمدنی بازسازی شده با الگوگیری از حیات اربعینی برای جامعه شیعیان به دنبال داشته باشد، زیاد است. تحقق این امر نیز ارتباط مستقیمی با تأثیرپذیری جامعه شیعی از تمدن‌سازی شکل‌گرفته در پدیده راه‌پیمایی اربعین دارد.

References

- AdollahiBoroojeni, Azam; Mohamadi, Asghar; Navabakhsh, Mehrdad (2020). Social consequences of Khuzestan flood with emphasis on social welfare, Geography and environmental studies.Vol.9, No. 35.pp. 61-76. [In Persian]
- Ahmadi, Ali (2018). Strategic implications of intercultural communication for Islamic convergence with emphasis on the Arbaeen procession, Culture and communication letter, No. 15. pp 17-38. [In Persian]
- Baghinasrabadi, Ali (2005). Social solidarity and public participation, Hasoun, No.6.p 165-178. [In Persian]
- Baratalipoor, Mahdi (2002). The process of forming and collapsing of social solidarity, Political Sciences - Bagheral Uloom University, No.4.p 245-266. [In Persian]
- Bodaghi, MohammadHassan; AhmadoAzghandi, Hassan (2013). Investigating the level of social solidarity among the students of Islamic Azad University of Mashhad and providing ways to strengthen it, Jurisprudence and history of civilization, No. 37.p 107-124. [In Persian]
- GhafariHashjin, Zahed; Aghaei, Mohammad (2018). Hosseini's Arbaeen walk as a social movement, Political knowledge, Vol. 14, No. 27.p 1-22. [In Persian]
- GholipoorSoleimani, Ali; Goli, Armin (2018). Investigating the perceived effects of tourists from environmental dimensions on the quality of life of residents, Development and transformation management, Vol.1397 Special Issue, No. 35.p 263-276. [In Persian]
- Hafeznia, Mohammadreza; Mirzaeitabar, Meysam (2020). Capabilities and capacities of convergence in the Islamic world, Fundamental and applied studies of the Islamic world, Vol. 2, No.1.pp 115-145. [In Persian]
- Hajimineh, Rahmat; Meraji, Ebrahim (2020). Feasibility of forming a safe society in West Asia, Fundamental and applied studies of the Islamic world, Vol. 2, No.2.p 56-74. [In Persian]

- Heidaei, GholamHossein (2011). Social solidarity in the eyes of Islam, Social research, Vol. 4, No.130.pp 97-117. [In Persian]
- Hemmati, Homayun (1998). Durkheim and the Book of Elementary Forms of Religious Life, The book of the month of religion, No. 11.p 12-16. [In Persian]
- 55% increase in Iranian Arbaeen pilgrims in Karbala from 1989 to 1995 (23, Novemer, 2016), <https://www.mashreghnews.ir/news/> [In Persian]
- 100% increase in Arbaeen pilgrims in the last five years (24, September, 2020), <https://www.farsnews.ir/news/13990708000913> [In Persian]
- Khoshhal, Amir; FarahiAsli, Shahrzad (2015). The function of social cohesion and solidarity in the relationship between the government and the nation and its impact on Iran, Paper presented at the International Conference on Humanities, Psychology and Social Sciences. Center for International Broadcasting Conferences, Found on the website: www.sid.ir [In Persian]
- Lodrick, John (16, October, 2019). Arbaeen walk is a festival of unity of humanity and distance from violence, <https://www.irna.ir/news/83520038/> [In Persian]
- Moeiniipoor, Masoud (2019). Arbaeen, another world, Tehran: sureh mehr [In Persian]
- Navidnia, Manizheh (2006). A theoretical reflection on social security with an emphasis on the types of security, Strategic Studies, Vol. 9, No. 31.pp. 53-72. [In Persian]
- Nezafati, Iraj (2005). Religious solidarity, social participation, Reflection of thought, No. 61.pp 97-98. [In Persian]
- Poorramezan, Parham (5, September, 2020). The role of ethnic groups in Iraq, <http://irdiplomacy.ir/fa/news/1994952/> [In Persian]
- Rabani, Rasoul; Aranchoolam, Darma; Abaszadeh, Mohammad; Ghasemi, Vahid (2007). Investigating the impact of economic and social well-being on citizens' participation in urban affairs (case study of Isfahan city). Social Sciences (Mashhad Ferdowsi University). No.10.pp 73-100. [In Persian]

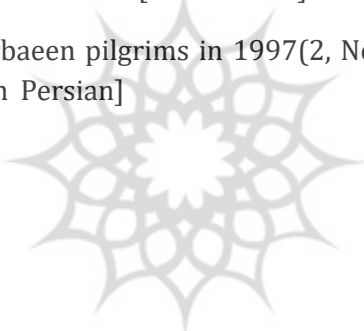
Samani, SayedMahmood (2018). Political, social and cultural functions of Arbain Hosseini, Religions, religions and mysticism: culture of pilgrimage, Vol. 9, No. 35.p 37-55. [In Persian]

Sociology and development seminar papers (1994). The second volume, Tehran: Samt. [In Persian]

Soeinchwood, Alen; Rezaei, Mohammad (2001). cultural analysis and systems theory; The Concept of Common Culture: From Durkheim to Parsons. Arghanoon. No. 18.p 275-292. [In Persian]

Surprising statistics and figures from the Arbain walking ceremony of Imam Hossein (20, October, 2019), <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/07/28/2124033> [In Persian]

The final statistics of Arbain pilgrims in 1997(2, November, 2018), <https://fa.alalam.ir/news> [In Persian]

شپوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی